

Галина Кондрацька
Halyna Kondratska

СОЦІОКУЛЬТУРНІ УМОВИ ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО РОЗВИТКУ КИЇВЩИНИ У ХІХ СТОЛІТТІ

SOCIO-CULTURAL CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL AND TEACHING DEVELOPMENT OF THE KYIV REGION DURING THE XIX CENTURY

У матеріалах статті проаналізовано характер освітньо-просвітницького розвитку Київщини впродовж досліджуваного періоду, який відбувався в умовах перехресного впливу ендегенних та екзогенних чинників. У ході теоретичного аналізу проблематизовано концептуальність і визначальність впливу на освітньо-просвітницьку реальність столичного регіону визначеної низки соціокультурних умов.

Доведено, що соціокультурні умови вітчизняного освітньо-просвітницького розвитку відбувалися завдяки подвижницькій ініціативності небайдужої київської громади, яку репрезентували знакові в історії світочі досліджуваної епохи.

Інструментарієм дослідження виступив хронологічно-змістовний, історико-педагогічний та порівняльний методи.

Завдяки залученню цінного методологічного інструментарію вдалося досягти визначеної дослідницької мети та проблематизувати тематику дослідження з перспективою її подальшого поглиблення у наступних дослідницьких розвідках.

Ключові слова: соціокультурні умови, просвітництво, Київщина, вітчизняний розвиток.

Рівень соціокультурного розвитку Київщини – це здобуток цілих поколінь свідомої інтелігенції, яка своєю подвижницькою ініціативою порушила імперських моноліт чинних заборон. Освоєння історичних закутків проукраїнської минувшини є перспективним навчально-виховним панно, яке актуалізує підготовку свідомого молодого покоління до життя у наявних умовах сучасної військово-політичної нестабільності.

У структурованості такої практичної зорієнтованості слід виокремити теоретичну дотичність до визначеної проблематики окремих дослідницьких напрацювань таких сучасних українських учених, як О. Сухомлинська, В. Євтух, Н. Дем'яненко, В. Сиротюк, Т. Дудка та інші. Проте, на сьогодні недостатньо дослідженою залишається окреслена цією тематикою проблема, що актуалізувала необхідність її предметного висвітлення та аргументування.

У першій половині ХІХ століття Київщина перетворилася у просвітницький центр міжнародного співробітництва. В умовах прискореного зростання чисельності жителів великих міст цілком планомірною була закономірність розгортання діяльності мережі нових освітніх концентрів, які підсилили соціокультурне зростання вітчизняних теренів досліджуваного періоду. На час відкриття Університету св. Володимира (1834 р.) місто Київ був соціокультурною столицею національного ренесансу. У цьому аспекті досить знаковими є слова українського дослідника В. Сарабая: "...це не випадковість, що у ХІХ столітті найбільше для утвердження української самосвідомості зробив не державний муж чи воїн, а поет Тарас Шевченко" [12, с. 8].

Високоідейність первинності інтелігентного начала у соціокультурному зростанні проукраїнських теренів наслідковим чином детермінувалася підтриманням тісного міжнародного співробітництва з іноземними колегами та зростанням значущості високоідейності українофільства. Досить влучно описує попередню ідейність наступна теза:

“Київська атмосфера 50-60-х років була насичена українською течією, яка кидалася в очі навіть просто видом свиток, чумарок, сорочок, смушкових шапок, бо це все пістрявіло на вулицях...” [1, с. 35].

Соціокультурна атмосфера просвітництва неформально підтримувалася у регіональних освітніх концентрах, діяльність яких націлювалася на утвердження сталих навчально-виховних орієнтирів. У цьому ключі неможливо оминати предметну характеристику повчальних уроків Тараса Григоровича Шевченка: “Малювати він нас не вчив. Але це була надзвичайно волелюбна людина, і поводження його з нами було завжди лагідним і ласкавим, та ще й з різними українськими жартами й приказками” [6, с. 29]. Такі глибинні характеристики наштовхують нас на думку про те, що всеохоплюваність таланту Кобзаря торкалася кожної струни емоційно-ціннісного світу небайдужого суб'єкта пізнання.

У такому змістовому ключі надзвичайно цінною, на наш погляд, є характеристика знакової у історії персони – попечителя Київського навчального округу М. Пирогова, внесок якого у соціокультурне зростання проукраїнських теренів важко переоцінити. Ось яку персоніфіковану деталізацію презентував на широкий загал К. Ушинський: “Ніякі устами, ніякі реформи, ніякі штати, не зроблять нічого в такій практичній і разом духовній галузі, якою є освіта народу, якщо люди, подібні до Пирогова, не внесуть до цієї галузі всієї цілющої сили свого могутнього й до глибини щирого духу” [11, с. 248]. Наведена теза наштовхує нас на думку, що розвиток проукраїнської освіти продукувався ініціативними проявами небайдужої інтелігенції, яка піднімала на своїх плечах непосильний тягар соціокультурного зростання вітчизняних регіонів.

Торкнувшись змістовим інструментарієм розгляду проблеми внеску М. Пирогова у просвітницьке зростання Київського навчального округу слід підкреслити його ініціативність у налагодженні функціонування механізму науково-освітніх відряджень місцевих освітян. Не менш важливою була його роль у пропагуванні відміни насильницьких проявів у навчально-виховному процесі. Слід зауважити, що діяльнісні прояви українського просвітника майоріли на широкий загал демократичними началами, що було наслідком його європоцентричних поглядів щодо подальшого перспективного державного розвитку. І навіть після того, як М. Пирогов покинув займану попечительську посаду, усе одно “...дух Пирогова, ... ще в класах на стінах залишались його знамениті правила” [7, с. 35].

Невичерпність шевченківської мудрості та раціонального прагматизму Пирогова була знаменним першопоштовхом до пробудження широких суспільних мас від зтяжної летаргії. Ось які особистісні спомини надають нам можливість відчувати тогочасну соціокультурну атмосферу: “На великій перерві я, дізнавшись про те, що привозять труп Шевченка до Києва, прийшов додому за шинелею і знову пішов до гімназії, але з гімназії не можна було вийти” [13, арк. 4]. Така високозмістовність презентує нам розгорнуту характеристику рівня авторитету Великого Кобзаря серед широких суспільних мас, до складу яких увійшли і вихованці місцевих освітніх центрів.

Соціокультурні поштовхи до боротьби із закріпаченням, самодержавством було не спонтанною хвилею неконтрольованого вияву, а цілеспрямовано-продуманою акцією, яка визрівала в освітніх концентрах Наддніпрянщини. У цьому аспекті не можливо оминати увагою і фундаментальність впливу на вищевикладену подієвість Харківсько-Київського таємного товариства. Натхненниками і подвижниками цього просвітницького концентру були такі відомі історичні постаті, як Я. Бекман, П. Єфименко, П. Завадський М. Муравський, М. Раєвський. Останні намагалися донести суспільним колам того часу ідейну необхідність революційного перевороту чинного проімперського свавілля, яке руйнувало самосвідомість молодого покоління чинним заборонами і спотворювало національну канву проукраїнського розвитку. У окремих джерелознавчих матеріалах знаходимо інформацію про те, що таку революційну ідейність названі історичні персони черпали із глибин європейського революційного руху, який прокотився хвилею по території окремих країн зазначеного регіону.

Революційний супротив просвітницьких починів свідомого українства ґрунтувався на підвалинах антидержавних ідей, які жеврїли на тлі наявного кріпацтва. Проте, знаменний контрнаступ свідомого українства не вичерпував себе у фрагментарному поширенні ідейності. Почерговість розв'язання нагальних просвітницьких завдань у соціокультурних умовах досліджуваного періоду актуалізувало на порядку денному завдання відкриття недільних шкіл, написання і поширення тематичної літератури, реалізацію позаінституційних проєктів. Зазначена подієвість була вирішальною на шляху формування світогляду тих суб'єктів пізнання, які були дієвими учасниками зазначених проєктів.

Окремим соціокультурним лейтмотивом була діяльність проукраїнських громадівців, які приклали чимало зусиль для того, щоб викреслити назавжди із наявного соціокультурного буття українства прояви шовінізму та лінгвоциду. Ось які спогади про діяльність громадівського руху знаходимо на сторінках історіографічної спадщини: "...Знав, що є гурток, який видає книжки українською мовою, прозвані тоді за їхній об'єм "метеликами", що за цими книжками у неділю в нашій гімназії (2-й) навчають читати дітей, які говорять українською мовою, у так званій недільній школі" [4, с. 44]. Нагальна необхідність виявів прямої і прихованої протидії існуючим проімперським утискам була неформальною вимогою часу. У такій ситуативності так звані "метелики" розліталися навіть у найвіддаленіші куточки Наддніпрянщини з метою пробудження від тривалого затишшя прихованого бажання національного відродження.

Відвертим підтвердженням продуктивності просвітницьких починів ініціативно-свідомого українства досліджуваного періоду була відміна кріпацтва, яка червоною ниткою прошила кожен сантиметр соціокультурного буття українства на шляху до омріяного націотворення. Діяльнісні почини досягли бажаного апогею, що позначилося на певній лібералізації й освітнього укладу того часу. Зокрема, "ратифікація" нового Університетського статуту (1863 р.) помітним чином змінила поточний устрій "життєдіяльності" вищих шкіл Наддніпрянщини. Демократичні витоки відвертого європоцентризму на рівні академізму торкнулися і професорських корпорацій, які суттєво розширили коло професійних повноважень, зважаючи на існуючі норми. Ось яку характеристику статутним "нововведенням" знаходимо на сторінках існуючої історіографічної спадщини: "...на останньому курсі ми більше займалися, не припиняючи, однак, цікавитись внутрішньою політикою в очікуванні нових реформ" [6, с. 62].

Повертаючись до зміни соціокультурного вектору розвитку Наддніпрянщини слід більш предметно зупинитися на аналізі київських громадівців, які досить плідно попрацювали над тим, щоб пробудити центральні регіони України від затяжного летаргічного затишшя та покласти початок імперському свавіллю. Найбільш знаковими постатями були такі представники Київської громади як: В. Антонович, П. Житецький, М. Кропивницький, М. Лисенко, К. Михальчук, Я. Новицький, Ф. Панченко, Т. Рильський, М. Старицький та П. Чубинський [2, с. 7]. Кожна із вищеперелічених особистостей була формально та неформально пов'язана із місцевою класичною вищою школою – Університетом св. Володимира.

Таким чином, упродовж ХІХ століття на території Київщини домінував освітньо-просвітницький рух, який залишив помітний слід у розв'язанні назрілих соціальних проблем (зокрема, послаблення позицій консервативних детермінант, на зміни яким поступово прийшли елементарні ліберальні "проблиски"). У такій свідомо-правильній атмосфері підрастаюче покоління черпало високоідейність українофільства, яке поклато початок великому руйнуванню проімперського базису.

Проте, зміна траєкторії імперської політики суворими кроками "підійшла" до організації освітнього та суспільного укладу на території Київщини, забарвивши поточну буденність сірими тонами самодержавницько-поліцейського управління. Навіть така історична подієвість була безсильною у боротьбі із патріотично-визвольними рухами, які наростали у різних куточках столичного регіону та націлювалися на подолання існуючих негараздів. Позитивним зрушенням у цьому аспекті було залучення активних та ініціативних студентів до громадівського руху, який не залишався осторонь складних процесів державотворення. Цілеспрямованість

студентів відтворювалася у небайдужому ставленні молоді до освітнього реформування, що досить доречно розкрито у наступному тезисі: “на останньому курсі ми більше займалися, не припиняючи, однак, цікавитись внутрішньою політикою в очікуванні нових реформ” [6, с. 62]. Цікавим історичним фактом досліджуваного періоду було те, що позиції київського студентства характеризувалися відносною дихотомією, що віддзеркалювалося у роздвоєності їх політичних поглядів і переконань (зокрема, радикальна та демократична). Емоційне піднесення громадівського руху у студентських колах підсилила подія підписання Валуєвського циркуляру, яка одночасно переорієнтувала наявні сили освітньо-просвітницького поступу у напрямі інкрустування цілісної стратегії позаімперського розвитку нашої Батьківщини.

Високий рівень національного самовизначення ударними хвилями ширився у бік сусідніх із Київщиною регіонів, жителі яких усе реальніше переосмислювали нестримність просвітницької сили українського слова, національної історії, самотутньої культури, неціненних звичаїв та традицій. Віддаючи належне істинним пошвижниками освітньо-просвітницького руху слід підкреслити, що їх сукупна цілеспрямованість сколихнула широкі суспільні маси і внесла на порядок денний усе нові стратегічні орієнтири подальшого соціокультурного зростання у наявному національно-патріотичному дусі. Вищеназвані історичні постаті громадівців своїм особистісним прикладом та діяльнісним почином зруйнували нестримність кордонів імперських заборон і поклали початок освітньо-просвітницькому прогресу Київщини та проукраїнських регіонів загалом.

Просвітницька готовність цілеспрямованої київської громади до реалізації масштабних національно орієнтованих проєктів завуальовувалася у системні роботи кожного учасника сумарною структурною приналежністю до визначеного соціального інституту. У контексті найбільш раціонального переосмислення сумарного внеску кожного українського подвижника досліджуваної епохи слід повернутися до таких знакових слів М. Драгоманова: “треба цінити в історичних подіях людей особистих і цілих народів” [5, с. 99]. Зазначена теза наштовхує нас на думку, що фундаментальність впливу окремих подвижницьких починів на соціокультурну реальність була настільки значущою, що залишила помітний відбиток у національній історії цілого українського народу.

Услід за просвітницькими проєктами відбувалася і неформальна кристалізація змісту навчального матеріалу академічних центрів, які націлювалися на утвердження у студентських колах чіткого розуміння своєї національно-територіальної приналежності на політичній карті Європи. Пригадуючи свої студентські роки в Університеті св. Володимира О. Русов подавав таку характеристику своїм освітнім “надбанням”: “В цей період добре вивчивши географію Європи й Росії, я вже знав, як розселені слов'янські племена й три російські народності, був присутнім іноді в суперечках студентів, чи потрібна українська література і для чого” [4, с. 43]. Наведена теза вчергове засвідчила, про цілеспрямованість і багатоаспектність педагогічної співпраці студентства із представниками свідомого професорсько-викладацького складу, діяльність якого націлювалася на подолання існуючих деструкцій та формування міцного навчально-виховного каркасу, який центрувався на національно-патріотичній ідейності.

Детермінанти національно-патріотичної активності представників громадівського руху, за словами окремих дослідників, мали загальноєвропейське коріння та спрямовувалися на утвердження істинності європоцентризму і в територіальних межах проживання слов'янських народів [8]. Не дарма офіційний гімн України “Ще не вмерла Україна”, який був написаний ще у 1862 р., теоретично зіставлявся із польським авторським проєктом “Ще не вмерла Польща” [8].

З настанням кожного наступного десятиліття освітньо-просвітницький розвиток Київщини набував усе більших розмахів, що віддзеркалювалося у ще більшій організованості громадівських починів. Досить влучною характеристикою викладеного, зокрема, слугує наступна теза: “...гурток цей був далеким від будь-якої революційної діяльності, але віддавався сповна діяльності конституційно-визвольній, на ґрунті українських інтересів...” [3, с. 153]. Наведена теза засвідчує, що столичні громадівці були палкими прихильниками освітньо-просвітницького розвитку проукраїнських регіонів і намагалися усіма можливими шляхами

подолати ефект місцевої “розосередженості” не революційними проявами, а з допомогою цілеспрямованих заходів патріотичної наповненості.

Освітньо-просвітницька ініціативність педагогів із Київщини сягнула і віддалених просторів міста Відня (1871 р.), де у цей час перебував студентський осередок місцевого товариства “Січ” [9, 238]. Свою просвітницьку місію по відношенню до членів цього товариства на початку 70-х рр. XIX ст. реалізував М. Драгоманов. Ось які враження після відвідин залишилися у цього славетного киянина: “В дальших розмовах наших з січовиками виявилось, що для них наша Україна сама в собі і у відносинах до Росії terra incognita [земля незнана]: ні історії, ні географії, ні порядків наших, навіть літератури спеціально української вони не знали, а вже про книги, писані про Україну ж, та “по-московському”, хоч не питай: так, не знали вони творів ні Гоголя, ні Костомарова. Коли ми дивувались тому, то нам відповідали не тільки, що того в них не легко здобути, а навіть і таке, що знати те і необов'язково” [10 с. 171-172].

На основі вищевикладеного можемо підсумувати, що освітньо-просвітницький рух представників Київщини у досліджуваній період не обмежувався лінією державних кордонів, а сягала найвіддаленіших куточків земної кулі. Столичні освітяни не лише поширювали пріоритетну ідейність у межах існуючих аудиторій, але й зосереджували свою увагу на виданні тематичної літератури, організації цілеспрямованих вихованих заходів, пожертвуванні коштів на відкриття нових освітніх центрів на вітчизняних теренах. Перспективним нам видається подальше предметне вивчення проблем внеску знакових київських персоналій у вітчизняне соціокультурне зростання.

Список використаних джерел

1. Архангельский Жизнеописание покойного ординарного профессора Императорского Харьковского университета, надворного советника Я.О. Ванноти / Украинский вестник. 1819. Кн. 2. С. 217- 219.
2. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). Х. : Изд. ун-та, 1908. 390 с.
3. Канцелярская рукописная ведомость отделений со списком фамилий профессорско-преподавательского состава Харьковского университета и перечнем читаемых курсов // Відділ рукописів та рідкісних видань ЦНБ Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна.
4. Коваленков К. М. 150 років з дня відкриття алкалоїду хініну // Фармацевтичний журнал. 1963. № 5. С. 60-61.
5. Комарь Н.П. История аналитической химии в Харьковском университете / Ученые записки Харьковского госуниверситета. 1955. Т. 58. С. 87-112.
6. Лавровский Н. В. Н. Каразин и открытие Харьковского университета // ЖМНП. 1872. № 2. С. 197-247.
7. Лавровский Н.В. Харьковский университет // ЖМНП. 1878. № 1. С. 71-79.
8. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1845/46 учеб.год. Х. : Тип. ун-та, 1845. 33 с.
9. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1848/49 учеб.год. Х. : Тип. ун-та, 1848. 34 с.
10. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1850/51 учеб.год. Х. : Тип. ун-та, 1850. 29 с.
11. Обзорение публичных чтений, кои в императорском Харьковском университете от 17 авг. 1809 по 30 июня 1810 г. имеют быть преподаваемы. Х. : Тип. ун-та, 1809. 16 с.
12. О выгодах, предоставляемых профессорам из карпатороссов, приглашаемым к занятию праздных кафедр Казанского и Харьковского университетов // Журнал департамента народного просвещения. 1822. № 1. С. 45-51.

13. О минеральных водах в Константиноградском уезде, полтавской губернии в начале прошлого века (1804-1809). Полтава : Электрическая типография Г.И. Маркевича, 1915. 20 с.

In the first half of the XIX century, Kyiv region became an educational center for international cooperation. In the context of accelerated growth of the population in large cities, it was quite systematic to develop a network of new educational centers, which strengthened the socio-cultural growth of the domestic territory of the studied period. At the time of the St. Volodymyr University opening (1834), Kyiv was the socio-cultural capital of the national renaissance.

The high ideals of the intelligent principle primacy in the socio-cultural growth of the pro-Ukrainian territories was consequently determined by the maintenance of close international cooperation with foreign colleagues and the growing importance of high ideology of Ukrainophilism.

Having considered the issue of M. Pyrogov's contribution to the educational growth of the Kyiv Educational District with the help of context research methods, his initiative in establishing scientific and educational business trips of local educators should be emphasized. His role in promoting the abolition of violent manifestations in the educational process was also of great importance. It should be noted that the activities of the Ukrainian educator were broadly based on democratic principles, which was the result of his Eurocentric views on further state development.

The socio-cultural impulses to the struggle against enslavement and autocracy were not a spontaneous wave of uncontrolled expression, but a purposeful and thoughtful action, which matured in the educational concentrates of the Dnieper region. In this aspect, it is impossible to ignore the fundamental impact of the Kharkiv-Kyiv secret society on the above events. The inspirations and adherents of this educational center were such famous historical figures as J. Beckman, P. Yefymenko, P. Zavadskyi, M. Muravskyi, and M. Rayevsky. The latter tried to convey to the social circles of the time the ideological necessity of a revolution of the current pro-imperial arbitrariness, which destroyed the young generation's self-consciousness by existing prohibitions, and distorted the national outline of pro-Ukrainian development. It can be found in some source materials that the mentioned above historical figures obtained such a revolutionary ideology from the depths of the European revolutionary movement, which swept through the territory of individual countries of the region.

Key words: socio-cultural conditions, enlightenment, Kyiv region, national development.

УДК 37.091.113:005.95:005.591.6

DOI: 10.32626/2309-9763.2019-27.59-63

Ірина Кучинська
Iryna Kuchynska

КЕРІВНИК У СФЕРІ ОСВІТИ: ІНТЕЛІГЕНТ, ІНТЕЛЕКТУАЛ, МЕНЕДЖЕР-НОВАТОР

LEADER IN EDUCATION: INTELLIGENT, INTELLECTUAL, MANAGER-INNOVATOR

У статті акцентується увага на пріоритетних якостях менеджера у сфері освіти в умовах сучасного реформування. Підкреслюються пріоритетні орієнтири змісту його організаційно-педагогічної роботи.

Ключові слова: керівник, менеджер-новатор, освіта, інтелігент, інтелектуал.

Освітні реформи, очевидцями і сучасниками яких ми всі є сьогодні, безумовно диктують необхідність постійного оновлення, розвитку й удосконалення, пошуку ефективних моделей, технологій, шляхів і ресурсів упровадження високої культури управління, що є, цілком